

ICHKI ISHLAR TIZIMI XODIMLARI KASBIY KOMPETENTLIGINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKASI

Maxmudova Zulfiya Mexmonovna

*Buxoro davlat universiteti, Psixologiya va sotsiologiya kafedrası katta o'qituvchisi
azizbekyarasev@mail.ru*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ichki ishlar tizimi xodimlari ijtimoiy-psixologik va kommunikativ kompetentligi omillarining namoyon etilishi va rivojlanishini tadqiq etish hamda uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish haqida fikr yuritilib, xodim ijtimoiy-psixologik kompetentligi va kommunikativ kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar, komponentlarini aniqlash mexanizmlari ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *kompetentlik, xodim ijtimoiy-psixologik kompetentligi, kasbiy kompetentlik, kompetentlik, kasbiy faoliyat, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОТРУДНИКОВ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Махмудова Зулфия Мехмоновна

*Бухарский государственный университет, старший преподаватель кафедры
психологии и социологии*

Аннотация: *В статье рассматривается исследование проявления и развития факторов социально-психологической и коммуникативной компетентности сотрудников органов внутренних дел и совершенствование ее специфических социально-психологических факторов, раскрываются механизмы выявления компонентов.*

Ключевые слова: *компетентность, социально-психологическая компетентность работника, профессиональная компетентность, компетентность, профессиональная деятельность, профессиональные знания, навыки и квалификация, профессиональные психологические характеристики.*

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF EMPLOYEES OF THE INTERNAL AFFAIRS SYSTEM

Maxmudova Zulfiya Mexmonovna

Bukhara State University, Psychology and senior teacher of the Department of Sociology

Abstract: *This article discusses the research of the manifestation and development of the factors of social-psychological and communicative competence of employees of the internal affairs system and the improvement of its specific social-psychological factors. the mechanisms of identifying components are disclosed.*

Key words: *competence, social-psychological competence of an employee, professional competence, competence, professional activity, professional knowledge, skills and qualifications, professional psychological characteristics*

KIRISH

Respublikamizda so‘nggi yillarda huquq-tartibot organlari faoliyati samaradorligini oshirish, ichki ishlar tizimi xodimlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilib kelinmoqda. Bu sohaga doir qonun va qonun osti hujjatlarida ko‘rsatib o‘tilgan bunday muhim vazifalarni bajarishda ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligini takomillashtirishga oid tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, ichki ishlar tizimi xodimlarlari kasbiy kompetentligini oshirish, ularning shaxsiy sifatlariga xos bo‘lgan xususiyatlarni ro‘yobga chiqarish, psixokorreksion va rivojlantiruvchi usullar orqali ularning kasbiy faoliyat samaradorligiga bevosita ta‘sir etuvchi kasbiy, kommunikativ va ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarini shakllantirish dolzarb muammo sifatida belgilangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Kompetentlik va kompetensiya kategoriyalarining tuzilmasini o‘rganish jarayonida bir nechta yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Ko‘pgina mualliflar faoliyatli yondashuvni istiqbolli deb baholaydilar, shuningdek ular kompetentlikni kasbiy faoliyatda namoyon bo‘ladi va shu bilan bir qatorda uning asosi ham, deb hisoblaydilar. Bunday holatda kompetentlik jarayonning aniq doirasida samarali harakatni yuzaga keltirish uchun zarur bo‘lgan ichki resurslar tizimi sifatida tushuniladi. Kompetentlik tuzilmasi quyidagi komponentlarga ajratiladi: yo‘naltiruvchi va ijrochi, mazmunli (bilim) va jarayonli (ko‘nikma), kognitiv va operatsional.

Ma‘lumki, kompetensiya – bilim, ko‘nikma, malaka, qarashlar, individning qadriyati va shaxsiy sifatleri, kvalifikatsiyaning namoyon bo‘lishi yoki ta‘sir ko‘rsatish qobiliyati bo‘lib, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ko‘pgina ilmiy adabiyotlarida, psixologik manbalarda aks eta boshlagan.

<p>Namoyon Bo‘lishi Kompetentlik turi</p>	<p>Bilim</p>	<p>Munosabat</p>	<p>Amalga oshirish xislati</p>
---	--------------	------------------	--------------------------------

Kasbiy kompetensiya	Davlat standartlari, zamonaviy ehtiyojlar darajasida o'z sohaning mazmun-mohiyatini tushunish va anglash	Adolatli va halol, yuksak ma'naviy-axloqiy xususiyatlarni fuqarolar bilan har tomonlama, hamkorlik orqali muomalada ro'yobga chiqara olish	Faoliyat jarayonini zamonaviy psixologik usullar asosida muvaffaqiyatli amalga oshirish orqali kutiladigan natijaga to'liq erishish
Ijtimoiy kompetensiya	Atrofdagilarni individual qobiliyatlarini, o'z vaqtida ilg'ash, his-tuyg'u, emotsional holatlarini tushunish, anglash	Fuqarolarni va hamkasblarini to'g'ri tushunish, ular haqida noto'g'ri salbiy fikrga bormaslik	Fuqarolar, hamkasblar, jamoatchilik va rahbariyat bilan muvaffaqiyatli hamkorlik qilish
Shaxsiy, individual kompetensiyasi	O'zining intellektual, kognitiv kuchli tomonlarini va kamchiliklarini ilg'ash, ularni uzluksiz o'rganish orqali bartaraf qilib borish	O'zining kuchli tomonlarini qadrlash va kamchiliklarini tan olish, butun bor kuchini xatolarni tuzatishga o'zini har tomonlama serqirra rivoji uchun ichki va tashqi omillar, imkoniyatlardan samarali foydalana olish	O'zining nimaga qodirligini tan olgan holda o'zining individual-psixologik, intellektual, kognitiv salohiyatini yanada rivojlantirishni davom ettirish

Dastlab, kompetensiyalar uch asosiy guruhga ajratiladi: shaxsiyatga doir, kasbiga va faoliyatiga oid. Faoliyat jarayonida xodimning asosiy vazifasi - kasbiga oid (tayanch) kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishga yordam berishdan iborat. Ichki ishlar tizimi xodimlarini quyidagi kompetensiyalar, faoliyat jarayonida shakllantirilishi lozim bo'lgan asosiy tayanch kompetensiyalar sifatida belgilab berilgan:

- Kommunikativ;
- Shaxs sifatida o'zini-o'zi rivojlantirish;
- Ijtimoiy faol fuqarolik;
- Umummadaniy;
- O'z sohasi yangiliklaridan xabardor bo'lish.

Faoliyat jarayonida ichki ishlar tizimi xodimlarida shakllantirilishi lozim bo'lgan bu tayanch kompetensiyalarni ularni emotsional intellekt omillarini shakllantirish bilan proportsional ravishda olib borilishi va takomillashtirilishi maqsadga muvofiq.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammosining umumiy jihatlari G.M.Andreyeva, Ye.A.Abulxanova-Slavskaya, V.P.Bederxanova, A.A.Bodalev, M.Kyarest, V.A.Labunskaya, A.N.Leontev, A.K.Markova, D.Mayers, Ye.S.Mixaylova, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn, A.V.Xutorskiy, A.J.Yujaninova kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

A.K.Markova ijtimoiy kompetentlikni mazmun jihatdan tahlil qilib, uning jarayonli va natijali tomonlarini ajratib ko'rsatgan. Muallif kompetentlik tuzilmasini jarayon (pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, o'qituvchi shaxsi) va pedagogik faoliyat natijalari, ya'ni ta'lim oluvchining ta'lim olganlik va tarbiyalanganlik nuqtai nazaridan tizimlashtirilgan.

A.V.Xutorskiyning o'tkazgan ilmiy izlanishlarida, kompetentlik – o'ziga xos individual-psixologik xususiyat sifatida namoyon bo'lishi, kompetensiya esa insonning aniq bir muhitda samarali va sifatli faoliyati uchun zarur bo'lgan tayyorgarlikka qo'yilgan va oldindan belgilangan ijtimoiy talablardan iboratligini ta'kidlaydi.

Psixologik kompetentlik tuzilmasida J.G.Garanina quyidagi ikkita darajaning mohiyatini bilim, ko'nikma, malaka va fikrlash asosida talqin qiladi:

1) kategoriyalar, hissiy-emotsional obrazlar, ijtimoiy etalonlar, stereotiplar va boshqalar, hamda fikrlash tizimlari (ijtimoiy muammolarni hal etish bo'yicha reflektiv aqliy faoliyat);

2) amaliy, ijrochilik, ya'ni insonlar bilan o'zaro ta'sir o'tkazish malaka va ko'nikmalar tizimi. Yuqoridagi ikkala yo'nalish kompetentlikning reflektiv va progressiv xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, agar shu ikki daraja bo'lmaganida edi kompetentlik tushunchasining mohiyati u qadar to'laqonli hisoblanmasdi.

I.A.Zimnaya kompetentlikni yo'naltirilganlik, maqsadni qo'ya bilish, xulqning hissiy-irodaviy boshqarilishi, qadriyatli-mazmunli munosabatlarni o'z ichiga olgan shaxs xususiyatlari sifatida qaraydi. Uning fikricha, kompetentlik tuzilishi quyidagi komponentlar tizimidan iborat:

a) shaxsning ichki psixik, tashqi xulqiy harakatida ushbu xususiyatlarni namoyon qilishga tayyorlik;

b) muvaffaqiyatga erishish uchun vazifalarni bajarishning vositasi, metodlari va dasturlarini anglash, ijtimoiy va kasbiy masalalarni yecha olish, tartib-intizom talablari va o'ziga xos bo'lgan me'yorlariga rioya qilish. Bu kompetensiyaning asosiy mazmun-mohiyatini quyidagicha mazmunda ochib beradi;

c) bilimlarni amaliyotda qo'llay olish tajribasi, ya'ni ko'nikma va malaka;

d) hissiy-irodaviy regulyatsiya, kompetentlikni namoyon qila olish qobiliyati, uning ijtimoiy va kasbiy o'zaro ta'sir holatlariga bog'liq holda namoyon bo'lishini muvofiqlashtirish sifatida.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kompetensiya tarkibida ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentlikning namoyon bo'lish holatlarida o'zini-o'zi nazorat qilish, shaxsiy va kasbiy imkoniyatini namoyon qilish qobiliyatini aks ettiruvchi o'ziga xos belgilarni ajratish zarur. Sud psixologik ekspertizasi jarayonida o'z bilim, ko'nikma va malakalarni samarali qo'llash sud psixolog xodimidan o'zini-o'zi idora qilish va o'zini-o'zi boshqarishning psixologik mexanizmlarining shakllanishini talab qiladi.

Bugungi kunda jahonda ijtimoiy-psixologik kompetentlikning quyidagi asosiy jihatlari alohida ahamiyat beriladi:

a) ijtimoiy – o'ziga mas'uliyatni his etish, hamkorlikda qarorlar qabul qilish va unda faol ishtirok etish qobiliyati, turli etnik madaniyat va dinlarga tolerantlik, shaxsiy qiziqishning jamiyat talablari bilan mosligi;

b) kommunikativ – turli tillardagi yozma va og'zaki tarzda muloqot qila olish qobiliyatiga egalik;

c) ommaviy axborot vositalari orqali tarqatilayotgan ijtimoiy axborotga tanqidiy munosabat;

d) kognitiv – doimiy ravishda ta'lim olish darajasini oshirishga intilish, o'zining imkoniyatini faollashtirish va amalga oshirishga bo'lgan ehtiyoj, ya'ni bilim va ko'nikmalarni mustaqil egallash, o'zini-o'zi rivojlantirish qobiliyati;

e) madaniyatlararo kompetensiyalar;

f) mustaqil bilish faoliyati sohasidagi kompetentlik;

j) maxsus – kasbiy amallarni mustaqil bajarishga tayyorgarlik, o'z mehnati natijalarini baholash.

Yuqorida qayd etilgan ishlarda kompetentlik mezonlari umumilmiy, ijtimoiy, siyosiy-huquqiy va umumkasbiy bilimlar asosida talqin etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ta'kidlash kerakki, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni ijtimoiy-psixologik kompetentlik omili sifatida talqin qilish an'anasi ham mavjud.

Shunday qilib, malaka ham kompetentlik kabi asosiy va kasbiy bo'lishi, shu bilan birga, kasbiy malakalarni ko'pincha oddiy malakalar deb nomlash ham mumkin. Ilmiy adabiyotlarda asosiy malakalar sifatida quyidagilar kiritiladi:

– shaxsning kasbiy tayyorgarligi darajasidan tashqaridagi uning ekstrofunktsional bilimi, ko'nikmalari, individual xususiyatlari;

– aniq kasblar guruhlari sohasidagi ishni bajarish uchun zarur bo'ladigan shaxsning umumkasbiy bilimlari, ko'nikmalari va malakalari, shuningdek, qobiliyatlari va sifatlari;

– turli jamoalarga moslashish va ularda samarali faoliyat uchun zarur madaniyatlararo va sohalararo bilimlar, ko'nikmalar, malakalar va qobiliyatlar.

Biz kasbiy kompetentlikka doir izlanishlarga tayanib, ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligining ijtimoiy-psixologik omillarini belgilovchi mezonlar majmuasini quyidagilarga ajratdik:

1. Kognitiv (bilish);

1.1. Kasbiy faoliyat jarayonida fuqarolarni tushunishning maxsus qoidalarini bilish;

1.2. Ijtimoiy xotira – insonlarning qiyofasi, ismini o'zlashtirishga yo'naltirilgan xotira;

1.3. Ijtimoiy intuitsiya – fuqarolarning kayfiyatini, tuyg'ularini, hatti-harakatlarini tushunish motivi, ijtimoiy mazmundagi xulq-atvorni mos tarzda kuzatuvchanlik qobiliyati;

1.4. Ijtimoiy voqelikni prognostik baholay olish – shaxsiy hatti-harakatlari rejasini shakllantirish, o'zining faoliyatini jipslashtirishi, shaxsiy faoliyatini boshqalar ko'zi bilan ko'ra olishi va foydalanilmagan muqobil imkoniyatlar orqali baholash.

2. Emotsional (emotiv);

2.1. Ijtimoiy ifodalilik – ijtimoiy ifodalilik, ijtimoiy sezgirlik, ijtimoiy nazorat;

2.2. Birgalikda qayg'urish – fuqarolarning holatiga kira olish, o'zini boshqalar o'rniga qo'ya olishi qobiliyati.

2.3. O'zini-o'zi tartibga solish qobiliyati – o'zining emotsiyasi va kayfiyatlarini tartibga solish uquvi.

3. Xulqiy (konativ);

3.1. Ijtimoiy idrok qilish insonlarni tinglash malakasi;

3.2. Ijtimoiy o'zaro ta'sirlashuv – hamkorlikda ishlashga shaylik va qobiliyatlilik, o'zaro jamoaviy ta'sirlashuvga qobiliyatlilik;

3.3. Ijtimoiy moslashuvchanlik – tushuntira olish va boshqalarni ishontira olish uquvi, o'zga kishilar bilan chiqishib ketish qobiliyati, atrofdagilar bilan munosabatlarda samimiylikning namoyon etilishi.

Demak, ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligining to'liq tuzilmasi motivatsion-yo'naltiruvchi bo'g'in, rivojlantiruvchi, tuzatuvchi korreksion va kasbiy maslahat xarakteriga ega bo'lganligi bilan xarakterlanadi.

Shu nuqtai nazardan ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligini o'rganish jarayonida har bir ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligi va uning o'ziga xos imkoniyatlarini o'rganish va tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagilarga asoslanib, tadqiqotimizda ichki ishlar tizimi xodimlarining kasbiy kompetentligi, uning kommunikativ, ijtimoiy-psixologik kompetentligi va emotsional intellektiga ham bog'liq degan mulohazani ilgari surgan holda ular o'rtasidagi uyg'unlikni o'rganishni maqsad qilib oldik.

Ichki ishlar tizimi xodimlarining kasbiy fazilatlari, ularning ijobiy xulq-atvori, ishchanligi, ruhiy asab tizimining barqarorligi, faoliyat davomiyligining uzviyligi, yosh xodimlarning xizmatga amaliy moslashishi, kasbiy shakllanish jarayonini tezlashtirish, hamda ularda xizmat vazifasi bo'yicha zimmasiga yuklatilgan vazifalarni mustaqil bajarish qobiliyatini rivojlantirish, ular o'rtasida barqaror professional muhitning shakllanganligi, xodimlarning uzoq muddatli xizmatini rag'batlantirish, shuningdek, kadrlarning professional va shaxsiy fazilatlari hamda qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish bugungi kunning dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu esa ichki ishlar tizimi xodimlarida ijtimoiy-psixologik tadqiqot ishlarini amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotimizda belgilangan vazifadan kelib chiqib, ichki ishlar tizimi xodimlarining kasbiy kompetentligini ta'minlovchi muhim

bo'lgan omillarni aniqlash va qo'lga kiritilgan dastlabki natijalar asosida keyingi chora-tadbirlarni, yani psixokorreksion va rivojlantiruvchi tadbirlarni amalda qo'llash maqsadida V.A.Melnikov, L.Ya.Yampolskiylarning «Psixodiagnostik test» metodikasidan foydalanildi.

NATIJALAR

Ichki ishlar tizimi xodimi kasbiy kompetentligining ijtimoiy-psixologik, kommunikativ kompetentlik va emotsional intellekt omillarini rivojlantirishga qaratilgan trening mashg'ulotlarini qo'llash bilan bir qatorda ularning yakuniy natijalarini ikki xil tartibda baholashga erishildi. Birinchisi, trening ishtirokchilarining mashg'ulotlar asosida kasbiy kompetentlik va uning omillarini aniqlashga qaratilgan mashg'ulotlarida shakllantirgan sifat va xususiyatlari darajasini aniqlash hamda ikkinchidan, tadqiqotimizning asosiy maqsadidan kelib chiqib, ichki ishlar tizimi xodimi kasbiy kompetentligini aniqlash usullarini tatbiq etishdan olingan natijalarga e'tibor qaratildi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish dasturi oqibatida ichki ishlar tizimi xodimlari o'zlarining faoliyat jarayonidagi shaxsiy va kasbiy o'sishidagi kamchiliklarni bartaraf etishga erishdilar, deyish mumkin. Buni psixotrening dasturini qo'llashdan keyingi bosqichdan olingan natijalar ham tasdiqladi.

Ichki ishlar tizimi xodimlarining trening dasturidan keyingi kasbiy kompetentligining ijtimoiy-psixologik holatini baholash uchun, kasbiy kompetentlik ko'rsatkichlarining qiyosiy holati o'rganib chiqildi. Kasbiy kompetentlikni baholovchi so'rovnomaning psixotrening dasturigacha va undan keyingi holatga ko'ra ko'rsatkichlar o'rtacha miqdoriy ko'rsatkichlari bo'yicha qiyosiy tahlil qilindi. Aniqlovichi tajriba davomida, kasbiy kompetentlik ko'rsatkichlari yuqori, o'rta va quyi darajalari bo'yicha tahlil qilingan edi.

Ichki ishlar tizimi xodimi kasbiy kompetentligi bilan kommunikativ hamda ijtimoiy-psixologik kompetentligi va ularning emotsional intellekti o'rtasidagi o'zaro bog'liqligini ta'minlash uchun mo'ljallangan psixotrening dasturi jamoa a'zolari o'rtasida tashkil etildi. Bu bu o'z navbatida ichki ishlar tizimi xodimi kasbiy kompetentligini ta'minlashning muhim jihatlarini o'zida mujassamlashtirganligiga urg'u berildi. Psixotrening dasturi ichki ishlar tizimi xodimlarining faqatgina individual o'sishi emas, balki jamoaviy va guruhij jipsligini ta'minlashga, o'zaro hurmat va tushunish, nizoga sabab bo'luvchi holatlarni oldini olishga ham xizmat qila oldi, deyish mumkin. Buning ichki ishlar tizimi xodimlarining psixotrening dasturni qo'llashdan keyingi ko'rsatkichlari ham tasdiqlaydi.

Psixotrening dasturidan keyingi natijalar ichki ishlar tizimi xodimlarining kasbiy kompetentligini ifodalovchi komponentlarda rivojlanishga erishilganligini ko'rsatdi.

Ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligi namoyon etilishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlashda V.A.Melnikov, L.Ya.Yampolskiylarning «Psixodiagnostik test» metodikasi asosida nazorat tajribada metodikaning 10 ta asosiy

omillari bo'yicha qo'lga kiritilgan natijalarni tahlil qiladigan bo'lsak, ko'pgina omillardagi ko'rsatkichlarda yuqori ijobiy o'sish kuzatilganligini guvohi bo'lamiz (1-jadval).

1-jadval

Ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligi namoyon etilishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ko'rsatkichlari (V.A.Melnikov, L.Ya.Yampolskiylarning «Psixodiagnostik test» metodikasi bo'yicha)

№	Omillar	Ko'rsatlar	uch yillik ish stajga ega bo'lgan xodimlar $n_1=30$					uch yildan ortiq ish stajga ega bo'lgan xodimlar $n_2=30$				
			Aniqlovchi		Nazorat tajriba		Farq	Aniqlovchi		Nazorat		Farq
			M_1	S	M_2	S	p	M_1	S	M_2	S	p
1	Nevrotizm	quyi	1,27	1,90	1,89	1,02	0,04	1,41	1,36	1,91	1,73	0,00
		o'rta	4,34	3,87	5,53	3,05	0,03	5,17	2,04	5,89	2,28	0,01
		yuqori	8,41	3,57	9,63	2,24	0,01	7,15	2,18	9,41	2,31	0,05
2	Psixotizm	quyi	1,74	1,38	1,93	1,22	0,02	1,32	1,45	1,96	1,04	0,04
		o'rta	4,19	2,60	5,77	2,10	0,03	5,31	1,81	5,86	1,12	0,00
		yuqori	7,09	2,93	6,08	1,31	0,01	7,52	2,23	6,06	2,10	0,01
3	Depressiya	quyi	1,25	3,56	1,76	3,11	0,01	1,43	1,29	1,84	1,49	0,08
		o'rta	5,41	1,86	5,81	1,12	0,07	5,47	2,14	5,85	2,35	0,06
		yuqori	8,32	3,10	6,12	2,13	0,05	7,65	1,16	6,5	1,28	0,08
4	Vijdonlilik	quyi	1,15	1,31	1,86	1,45	0,01	1,35	1,03	1,85	1,25	0,01
		o'rta	4,83	2,96	5,89	2,04	0,09	5,84	2,64	5,92	2,04	0,08
		yuqori	9,42	3,29	9,91	2,19	0,04	8,84	1,62	9,87	1,03	0,05
5	Turg'unlashg	quyi	1,34	1,14	1,84	1,44	0,01	1,37	1,23	1,88	1,47	0,01
		o'rta	4,18	2,34	5,78	2,12	0,03	5,15	1,96	5,83	1,12	0,05
		yuqori	8,50	3,21	6,02	3,74	0,05	7,72	3,08	6,07	3,24	0,08
6	Umumiy	quyi	1,08	1,00	1,01	1,42	0,00	1,40	1,86	1,03	1,21	0,04
		o'rta	4,82	3,28	5,89	3,74	0,01	5,12	2,05	5,92	2,35	0,08
		yuqori	9,12	3,11	9,78	3,45	0,05	7,73	1,09	9,71	1,24	0,01
7	Tobelik	quyi	1,87	2,90	1,41	1,02	0,04	1,34	1,23	1,21	1,75	0,02
		o'rta	4,51	3,49	4,51	3,21	0,00	5,07	2,03	5,59	2,41	0,03
		yuqori	8,48	2,92	6,23	2,21	0,01	8,37	1,08	6,21	1,24	0,01
8	Muomalaga	quyi	1,37	3,65	1,02	2,75	0,08	1,41	2,09	1,08	2,42	0,01
		o'rta	4,73	3,90	5,88	3,12	0,06	5,02	2,23	5,49	2,12	0,07
		yuqori	8,79	3,94	9,71	3,32	0,08	8,35	1,78	9,56	1,02	0,05
9	Estetik	quyi	1,80	4,03	1,02	2,67	0,01	1,52	1,06	1,52	1,24	0,01
		o'rta	5,01	3,45	5,75	3,45	0,08	5,24	3,02	5,86	3,02	0,09
		yuqori	8,59	3,62	7,01	3,62	0,05	8,24	1,88	6,39	1,88	0,04
10	Nazokatlilik	quyi	1,27	3,58	1,10	3,58	0,01	1,43	2,12	1,03	2,12	0,01
		o'rta	4,63	3,11	5,86	3,11	0,05	5,11	2,53	5,92	2,53	0,03
		yuqori	8,22	3,89	6,08	3,89	0,08	7,91	1,53	6,09	1,53	0,05

Izoh: quyi (1-2 ball), o'rta (3-6 ball), yuqori (7-10 ball).

M – O'rtacha arifmetik qiymat. S – Standart og'ish

Olib borilgan trening mashg'uloti natijasida aniqlovchi tajribada qo'lga kiritilgan natijalarning ijobiy tomonga o'sganligini ko'rishimiz mumkin. Nazorat tajribasidan olingan ma'lumotardan ko'rinib turibdiki, ichki ishlar tizimi xodimlarining kasbiy kompetentligi bilan ijtimoiy-psixologik kompetentligi ko'rsatkichlarining ijobiy shakllanayotganligini belgilovchi bir qancha statistik ahamiyatga ega bo'lgan alomatlar o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikda o'z aksini topgan. Ichki ishlar tizimi xodimlaridagi bunday ijtimoiy-psixologik imkoniyatning mavjudligi kasbiy faoliyatni to'g'ri tashkil qiluvchi omillardan biri sifatida xizmat qiladi. Natijada ichki ishlar tizimi xodimlari faoliyat jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan turli nizoli holatlar va o'zaro ziddiyatlarni bartaraf etish qobiliyatiga ega bo'lishi hamda samarali faoliyat ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ichki ishlar tizimi xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligi bilan kasbiy kompetentligi namoyon etilishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'zaro bog'lovchi jihatlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularda insonlarni tushunish bilan turg'unlashganlik ($r=0,597, p\leq 0,05$), muomalaga kirishimlilik ($r=0,679, p\leq 0,01$), estetik taassurotchanlik ($r=0,585, p\leq 0,05$), nazokatlilik ($r=0,571, p\leq 0,01$) omillari, vaziyatlarni tushunish bilan muomalaga kirishimlilik ($r=0,573, p\leq 0,05$) omili, uddaburonlik bilan umumiy faollik ($r=0,690, p\leq 0,05$) omili, axloqiy ustanovkalar bilan vijdonlilik ($r=0,571, p\leq 0,05$), omili, muvaffaqiyatga erishganlik motivatsiyasi bilan umumiy faollik ($r=0,569, p\leq 0,05$) omili, emotsional barqarorlik bilan nevrotizm ($r=0,569, p\leq 0,05$), Vijdonlilik ($r=0,526, p\leq 0,05$) omili, imidj bilan nazokatlilik ($r=0,706, p\leq 0,01$) omili, sotsial psixologik kompetentlik bilan muomalaga kirishimlilik ($r=0,701, p\leq 0,01$) omili, verbal kompetentlik bilan muomalaga kirishimlilik ($r=0,609, p\leq 0,05$) omili, operativ ijtimoiy-psixologik kompetentlik bilan nevrotizm ($r=0,561, p\leq 0,05$), umumiy faollik ($r=0,642, p\leq 0,05$) omillari, ego kompetentlik bilan nevrotizm ($r=0,603, p\leq 0,05$), nazokatlilik ($r=0,509, p\leq 0,05$) omillari, kommunikativ kompetentlik bilan muomalaga kirishimlilik ($r=0,708, p\leq 0,01$), omili, ishonchlilik bilan vijdonlilik ($r=0,746, p\leq 0,01$), turg'unlashganlik ($r=0,512, p\leq 0,05$) omillari, barqaror insoniy munosabatlar bilan vijdonlilik ($r=0,573, p\leq 0,01$), vijdonlilik ($r=0,585, p\leq 0,05$), muomalaga kirishimlilik ($r=0,608, p\leq 0,05$) omillari, shaxslilik kommunikativ imkoniyati bilan muomalaga kirishimlilik ($r=0,587, p\leq 0,05$) omili bilan ijobiy korrelyatsiya berganligi ichki ishlar tizimi xodimlarining kasbiy faoliyat samaradorligiga xizmat qilishi bilan ahamiyatli ekanligini qayd qilish lozim (2-jadval).

XULOSA

«Ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligi namoyon etilishi va rivojlanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari» mavzusidagi ish bo'yicha olib borgan tadqiqotimiz natijasida quyidagi xulosalar taqdim etildi:

1. Ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligini nazariy-metodologik tahlili shuni ko'rsatdiki, bugungi kunda ichki ishlar tizimi xodimlarida kasbiy kompetentlik

omillarini shakllanishini tadqiq qilish va baholash mezonlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

2. Qo'riqlash xizmati xodimlari kasbiy kompetentligi namoyon etilishi va rivojlanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tadqiq qilishning psixodiagnostik va psixokorreksion metodlarini to'g'ri tanlash kasbiy faoliyat samaradorligini muvaffaqiyatli kechishini ta'minlanishiga olib keladi.

3. Ichki ishlar tizimi xodimlaridagi kasbiy kompetentlik ko'rsatkichlarining namoyon etilishi va rivojlanishi muayyan darajada shaxs tiplari, faoliyat davomiyligi xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi.

4. Qo'riqlash xizmati xodimlarining kasbiy, ijtimoiy-psixologik va kommunikativ kompetentligi ko'rsatkichlari o'rtasida muayyan darajadagi korrelyatsion bog'liqliklarning mavjudligi mazkur kompetentlik mezonlari haqida ilmiy tasavvurlarni shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligi ko'rsatkichlarini V.A.Melnikov, L.Ya.Yampolskiylarning uslubi bo'yicha 10 ta mezon (nevrotizm, psixotizm, depressiya, vijdonlilik, turg'unlashganlik, umumiy faollik, tobelik, muomalaga kirishimlilik, estetik taassurotchanlik, nazokatlilik), Kunitsina uslubi bo'yicha o'n to'rtta mezon (insonlarni tushunish, vaziyatlarni tushunish, uddaburonlik, axloqiy ustanovkalar, muvaffaqiyatga erishganlik motivatsiyasi, emotsional barqarorlik, imidj, sotsial kompetentlik, verbal kompetentlik, operativ kompetentlik, egokompetentlik, kommunikativ kompetentlik, ishonchlilik, barqaror insoniy munosabatlar), Xoll uslubi bo'yicha beshta mezon (emotsional bilimdonlik, empatiya, o'zga inson kechinmalarini sezish, o'z-o'zini rag'batlantirish, o'z emotsiyasini boshqarish), G.M.Manuylov V.V.Kozlov M.P.Fetiskin uslubi bo'yicha 7 ta mezon (muloqotchan-muloqotga kirishishga qiynaladigan, mantiqiy fikrlaydigan-zaif fikrlaydigan, barqaror-berqaror, optimizm-pessimizm, ijodiy tafakkuri rivojlangan-realist, o'zini nazorat qila oladigan-nazoratda qiyinchilikka uchraydigan) asosida baholash va tadqiq qilish mumkin.

6. Qo'riqlash xizmati xodimlarining kasbiy savodxonligini shaxslilik sifatlariga bog'liqligiga ko'ra mustaqil, realistik fikrlashni kognitiv, ijodiy tafakkur omillarini integratsiyalash orqali ularda kasbiy hamda kommunikativ kompetentlikni uyg'un holda rivojlantirish mumkin.

7. Ichki ishlar tizimi xodimining kommunikativ kompetentlik, kasbiy faoliyatiga doir ijtimoiy-psixologik bilimlar diapazoni va ijtimoiy-psixologik kompetentlik ko'rsatkichlarining muhimligiga ko'ra psixodiagnostik metodlarni qo'llashda hissiy-irodaviy, kognitiv va kommunikativ motivatsiya imkoniyatlarini takomillashtirishga qaratilgan psixotexnikalar kombinatsiyasini qo'llash orqali kasbiy kompetentligini rivojlantirishga erishiladi.

8. Psixotrening dasturidan avvalgi va keyingi natijalarning statistik jihatdan qiyosiy tahlili insonlarni tushunish, axloqiy ustanovkalar, muvaffaqiyat motivatsiyasi,

emotsional barqarorlik, imidj va kommunikativ kompetentlik omillari bo'yicha muayyan darajadagi ijobiy natijalarga erishish mumkinligini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari hamda ular asosida shakllantirilgan umumiy xulosalar quyidagi **amaliy tavsiyalarni** taklif etish imkonini beradi:

1. Tadqiqotimizda aniqlanganidek, qo'riqlash xizmati xodimlari faoliyatida kasbiy kompetentlik omillarini rivojlantirish uzoq davom etadigan jarayondir. Ayni paytda, bugungi kunda dunyoda sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy voqealar va huquq-tartibot tizimidagi o'zgarishlar davrida bo'lg'usi qo'riqlash xizmati xodimlarini kasbiy kompetentligini oliy o'quv yurtlarining bakalavriat bosqichlaridayoq shakllantirish zarur. Ularni nafaqat maxsus bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, balki, professional kompetentlikning psixologik komponentlarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar bilan ham tanishtirib borish tavsiya etiladi.

2. Ichki ishlar tizimi xodimlari kasbiy kompetentligini shakllantirish uchun ichki ishlar tizimi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari o'quv dasturlariga o'zgartirishlar kiritish va ularning faoliyat davomiyligiga qarab kasbiy kompetentlik darajasini diagnostika qilib borish lozim.

3. Xodimlarni ahloqiy-ruhiy qo'llab-quvvatlashda psixodiagnostik, psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarni amalga oshirishda ularning hissiy-irodaviy, kognitiv va kommunikativ motivatsiya imkoniyatlarini inobatga olish lozim.

4. «Xodimbay» ishlash tizimi asosida aniqlangan oilaviy kelishmovshiliklar; oilasidagi muhit nosog'lom va oilaviy janjalkashligi bo'yisha xavf guruhiga kiritilgan har bir xodim hamda uning oila a'zolari bilan alohida «xodimbay» ishlash, «xodimbay» ishlash tizimi asosida har bir xodimning yashash sharoiti, shuningdek, turmush o'rtog'i va farzandlari bilan psixologik suhbatlar o'tkazilib, ularning psixologik holati hamda oiladagi ruhiy muhit, shu bilan birga, oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish asosida ularga psixologik xizmat ko'rsatish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.

2. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.

3. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdon" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.

4. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdon" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.

5. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.

6. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'gishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
7. Olimov L.Ya., Bahronova M.O'. O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.
8. **Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.**
9. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
10. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
11. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
12. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
13. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'gishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
14. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O'smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiy-psixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.
15. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Ekstremal vaziyatlarda koping xulq-atvor va strategiyalar namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 3 son 98-106 b.
16. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. O'smirlarda psixologik himoya mexanizmlarining namoyon bo'lishining o'ziga xosligi. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 4 son 103-112 b.
17. **Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Psixologicheskie mexanizmi deviantnogo povedeniya. Psixologiya XXI veka. Yaroslavl., 2020. –S. 125-127.**
18. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari va koping xulq-atvor namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Psixologiya. Uchrediteli: Buxarskiy gosudarstvenniy universitet, 31-38.
19. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari va koping xulq-atvor namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari: stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.